

Kitap İncelemesi: Cumhuriyet ve Antropoloji

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Fuat Uçar

Giresun Üniversitesi,

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü,

Giresun / TÜRKİYE

E-posta/ E-mail: fuat.turkuaz@gmail.com

Alındı/Received: 12 Eylül / September 2023

Düzeltildi/Revised 1: 12 Şubat / February 2024

Düzeltildi/Revised 2: 17 Nisan / April 2024

Kabul/Accepted: 2 Nisan / April 2024

Yayımlandı/Published: 30 Haziran / June 2024

Fuat Uçar^{1*}

¹ Doç. Dr. | Giresun Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Giresun- Türkiye

Giriş: Yazar ve Eser Hakkında

Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsünden emekli olduktan sonra da çalışmalarına devam eden tarihçi, yazar ve akademisyen Emeritus Prof. Dr. Zafer Toprak, Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyet Dönemi'ne ilişkin önemli çalışmalar yapan isimlerdendir. Zafer Toprak'ın Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemlerine yönelik sosyoekonomik çalışmaları kapsamında; iktisat tarihi, düşünce tarihi, sosyal tarih ve kurumlar tarihi üzerine Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış çok sayıda çalışması bulunmaktadır. Zafer Toprak 3 Haziran 2023 tarihinde 77 yaşında İstanbul'da vefat etmiştir.

Zafer Toprak'ın "Cumhuriyet ve Antropoloji" adlı eseri ilk olarak 2012 yılında Darwin'den Dersim'e üst başlığı ile yayımlanmıştır.¹ Yazar, uzun bir aradan sonra 2021'de Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları tarafından yapılan yeni baskının ön sözünde kitap hakkında önemli açıklamalarda bulunmuştur. Yazarın belirttiğine göre, büyük ölçüde yarısı yayımlanmış, diğer yarısı da kitap için hazırlanmış on sekiz makaleden oluşan ilk baskı, sil baştan gözden geçirilmek suretiyle, Osmanlı evresi de kitaba dâhil edilmiş; belgeler bölümü de zenginleştirilerek daha sistematik bir yapıya kavuşturulmuştur. Bu çalışma kapsamında inceleme yapılan eserin; yazarı tarafından tamamen yenilenen, çeşitli eklerle zenginleştirilen, altı bölüm başlığı ve her bölümde üç alt başlık olmak üzere toplamda on sekiz alt başlık şeklinde konular bakımından daha sistematik hâle getirilen yeni baskısı esas alınmıştır.

Antropoloji genel olarak bilim tarihi içerisinde insanın ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı yönündeki çeşitli sorunları konu edinmiştir. Söz konusu sorunları tarihsel süreç içerisinde ele alan bir bilim olarak zaman zaman siyasal otoritelerin ve ideolojilerin önem verdiği antropoloji, Cumhuriyet'in ilanı ile öngörülen yeni devlet ve

toplum yapısına yönelik Türk kimliğinin inşa sürecinde siyasal otoritenin önemli dayanak noktalarından birisi olmuştur.

Zafer Toprak'ın "Cumhuriyet ve Antropoloji" adlı çalışması, "bir entelektüel arkeoloji çalışması" niteliğinde olup aynı zamanda Atatürk'ün düşünce dünyasına da ışık tutan bir eser niteliindedir. Kitabı oluşturan bölümlerin ortak noktasını ulus-devletin inşa sürecinde, çeşitli tarihi ve arkeolojik çalışmaların yanında antropolojik çalışmaların da detaylı bir şekilde ele alınması oluşturmaktadır.

Yazar eserin "ön söz"ünde (s. XV-XX); Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemlerini, bilim ve düşünce tarihi açısından siyasal ve toplumsal dönüşüm noktaları ile kültürel devrim yönünden değerlendirmiştir. Bu kapsamda 19 ve 20. yüzyılın önemli nirengi noktalarına vurgu yapan yazar; bu süreci güçlü bir teorik çerçeve kapsamında "Tanziimat sonrası Türkiye'nin geleneklerle, inançlarla arasına mesafe koyarak aklın yönlendiriciliğinde bilimsel düşünceye yolculuğunun öyküsü" olarak nitelendirmiştir. Bu kapsamda eserin amacını; bilim dünyasında zihinsel oluşumların benzer fay hatlarının izlerini sürmek, Türkiye'nin Doğu'dan Batı'ya yaşadığı serüvenine katkı sağlamak gibi bilimsel gelişmeleri önceleyen çalışmaları ortaya koymak olarak ifade etmiştir. Yazara göre, 20. yüzyılın karmaşık sorunları arasında Türkiye'nin çağ dışı kalan beşeri ve sosyal bilimleri 1930'lu yıllardan itibaren Batı bilim dünyasında saygın bir konum elde etmeye başlamıştır. Bu süreçte ivme kazanan antropolojik çalışmalar "aydınlanma" yönünde önemli bir gelişme olmuştur. Böylece 1930'lu yıllar yazar tarih ve sosyolojinin dışında arkeoloji, antropoloji, jeoloji gibi yeni disiplinlerin de gelişmeye başlamasıyla "akıl çağı" olarak nitelendirilmiştir.

Cumhuriyet'in "Aydınlanma Penceresi" Olarak Antropoloji

"Antropoloji-Sosyoloji" adlı birinci bölümde (s. 1-46); antropoloji ve sosyolojinin multidisipliner özellikleri, antropolojinin doğuş süreci ele alınarak, Türkiye'de fizik antropoloji

¹ Zafer Toprak, Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

Atf için/ Cite as:

Uçar, F. (2024) Kitap İncelemesi: Cumhuriyet ve Antropoloji, *Antropoloji*, (48), 53-58.

<https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.1358995>

çalışmalarının ortam bulması ve uluslararası camiada ses getiren bir düzeye ulaşmasından bahsedilmiştir.

Fizik antropolojinin Avrupa’da ortaya çıkışından ve 1930’lu yıllarda Türkiye’deki antropolojik ölçüm çalışmalarından bahseden yazar, antropososyolojinin Avrupa’daki gelişmeleri çerçevesinde Nazi ideolojisine olan önemli katkısı ele alınmıştır. Bir kültür tarihçisi ve diplomat olan Joseph Arthur de Gobineau’nun “kuzey ırkları”nın üstünlüğünü ortaya koyan tezlerinin Almanya’da coşkuyla karşılanmasının önemi vurgulanmıştır. Fizik antropolojinin Darwinizm ile olan bağı irdelenerek Darwin’in antropolojiye getirdiği yeni boyuttan ve antropologların kültürel anatomiye yönelimlerinden bahsedilmiştir. 20. yüzyılın ilk yarısında antropolojinin analitik bir ayrışmaya uğradığı gelişmeler, antropolojinin fizik antropoloji, arkeoloji, kültürel antropoloji ve antropolojik dil bilim gibi alt unsurlarının gelişim süreçleri anlatılmıştır. Kitabın ilk bölümünde Batı literatüründe 19. yüzyıldan 20. yüzyıla giden bir süreçte antropososyolojinin nasıl oluştuğu, sosyoloji içinde kabul görüp görmediği ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Fransız ve Alman düşünürlerin ırk temelli kafatası ölçümlerine dayalı çalışmaları ve Darwin’in Evrim Kuramı’nı sosyal ilişkilerle bağdaştırmaya çalışan eserler kronolojik ve tematik bir biçimde anlatılmıştır. Batı’da “ırk” kavramının 20. yüzyılın ortalarına kadar antropolojik ve sosyolojik yönlerden etkili bir kavram olarak kullanılmasına vurgu yapan yazar, Cumhuriyet’in 1930’lu yıllarında önemli başarılar elde ettiği nüfus ve sağlık politikalarının sonraki dönemler için ortaya çıkardığı önemi antropolojik gelişmeler dâhilinde şu şekilde ifade etmiştir:

“Türkiye, 1940-1980 yılları arasında gerçekleştirdiği demografik devrimini ya da dönüşümünü büyük ölçüde Cumhuriyet’in ilk evresindeki sağlık politikalarına, halk sağlığına borçluydu. Sağlık alanındaki bu politikalar siyasal söylemde ‘ırk ıslahı’ olarak algılandı. Irk ıslahı ise mükemmel ve üstün insan toplulukları oluşturma anlamına geldi. Ama bu konuda ırkçı bir anlayış oluşmadı, aşırılıklara kaçılmadı.” (s. 44-45).

Görüldüğü gibi Erken Cumhuriyet Dönemi’nin nüfus ve sağlık politikalarını “ırk ıslahı” yönünden değerlendiren yazar, Türkiye’nin bu kaygılarının bilim alanında da görüldüğünü ifade etmiştir. Böylece Türkiye, Cihan Harbi’nden alınan derslerin etkisiyle bu dönemde Almanya’dan uzak durmayı tercih etmiş antropoloji eğitimi için yurt dışına öğrenci gönderirken bu dengeyi gözetmiştir. Yazara göre Cumhuriyet’in dört elle sarıldığı bilim dalı olarak antropoloji “(...) Cumhuriyet Türkiye’sinde araçsallaştırılmış olsa da akademik bağlamda ilk gündeme gelen bilim

dallarından biri, hatta ilki (...)” (s. 42) olmuştur. Bu şekilde yazar tarafından Cumhuriyet ile birlikte antropolojinin eş güdüm içerisinde gelişmeye başladığına ve karşılıklı etkileşim içerisinde olduklarına vurgu yapılmıştır. Yazarın değerlendirmesine göre 1930’lu yıllarda fizik antropolojinin verilerine odaklanan dil ve tarih kongrelerine hâkim olan antropoloji, Türkiye’de sosyal ve beşeri bilimlerin gelişmesinde kilit bir işlev üstlenmiştir.

“Türkiye’de Antropoloji” adlı ikinci bölümde (s. 47-121); 19. yüzyılın ikinci yarısındaki Osmanlı düşüncesine yönelik değerlendirmelerde bulunan yazar, antropolojinin Osmanlı’da insan bilimine önemli katkılar sunan Şemseddin Sami tarafından okurlara ulaştırılmaya çalışıldığından bahsetmiştir. Yazar, 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlıcada ırk sözcüğünün henüz oluşmadığını, terimin farklı anlamlara gelebilecek şekilde İkinci Meşrutiyet ile birlikte ırkın millet yerine de kullanılmaya başlandığını vurgulamak suretiyle ırk kavramının kullanımına açıklık getirmek istemiştir. Yazarın değerlendirmelerinden anlaşıldığı üzere sosyal ve beşeri bilimlerin başlangıç noktasında yer alan antropolojinin Osmanlı toplumuna sosyolojiden önce girdiği görülmektedir. Sâti Bey’in bu konudaki çalışmalarından ayrıntılı olarak bahseden yazar *“Bu açıdan biyoloji ile sosyoloji arasında antropoloji bir köprü işlevi görüyordu. Mülkiye, Osmanlıda ‘bilimsel devrimi’ gerçekleştirecek taşıyıcı bilimi, antropolojiyi gündemine almış ancak 1908 sonrasında iktidarın soluğunun yetersiz kalması nedeniyle ertesini yıl ders programından kaldırılmıştı.”* (s. 62) şeklindeki değerlendirmesiyle, kısa süreli de olsa antropolojinin yükseköğretim müfredatına dâhil edildiğine vurgu yapmıştır.

Yazar bu bölümde Batı’daki din-bilim ilişkisi bağlamında antropolojinin, bilimsel birikimine seküler bir ortam hazırlamak suretiyle kiliseyle ya da din ile arasına mesafe koyduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Osmanlıdaki durumu *“Osmanlı teokratik bir devlet değildi ancak din konusunda duyarlılık son derece derindi. Eğitim kurumları dinin sorgulanmasına yol açacak her türlü bilgiden arındırılmıştı. Oysa antropoloji bilim dünyasına girdiği günden beri dinle çatışma içindeydi. Zira 19. yüzyılda antropolojinin gelişimiyle birlikte yaratılışın uhrevi ve dünyevi iki ayrı yorumu vardı.”* (s. 87) şeklinde, Türkiye’de laiklik düşüncesinin gelişim sürecinde antropolojinin benzer bir işlevi gördüğünü ifade etmiştir.

Aydınlar arasında ırk kavramının yorumlanmasına yönelik olarak, Erken Cumhuriyet Dönemi’nin önemli aydınlarından Necmeddin Sâdik’in sosyoloji ve antropoloji ile ilgili çalışmalarından bahseden yazar, Sâdik’in çalışmalarında ırk sorununu gündeme getirmek

suretiyle farklı bir ırk anlayışına sahip olduğunu ifade etmiştir. Sâdak'ın antropososyolojiye geçiş yaptığını, belirten yazar, Erken Cumhuriyet Dönemi aydınlarının çalışmalarından verdiği örneklerle antropolojinin oldukça önemsendiğini vurgulamaktadır.

Yazar tarafından “Cumhuriyet’in bilimi” ve aynı zamanda “devlet bilimi” olarak nitelendirilen antropolojinin, 1930’lu yıllardaki işlevinin toplum mühendisliğine olan etkileri detaylı bir şekilde ifade edilmiştir. Yazara göre fizik antropolojinin belli çevrelerde ilgi uyandırması, 1932’de Ankara’da düzenlenen Birinci Türk Tarih Kongresi’nde antropolojik çalışmaların yer almasında ve yeni bir tarih anlayışının geliştirilmesinde etkili olmuştur. Bu şekilde 1930’lu yıllarda antropoloji ile sosyolojinin uyum içerisinde olduğunu ifade eden yazar; hilafet ve saltanatın kaldırılmasında, Atatürk’ün milli tarih anlayışına yönelmesinde ve ulus anlayışını İslam öncesi bir tabana oturtma girişiminde sosyolojiden çok antropolojiye ilgi duyduğu değerlendirilmesinde bulunmuştur. Yazarın bu tür değerlendirmeleri, Atatürk’ün geçmişin maddi uygarlığının arkeoloji, beşeri kimliğinin ise antropoloji sayesinde ortaya çıkarabileceği yönündeki tezlerini güçlendirici mahiyette olmuştur.

“Darwinizm ve Bilim” adlı üçüncü bölümde (s. 123-190); Fransız Devrimi’yle ortaya çıkan fikirlerin, kavramların Atatürk’ün entelektüel yönüne ve Cumhuriyet’in 1930’lu yıllarında uygulanan kültür devrimlerine olan etkisine vurgu yapılmıştır. Ayrıca pozitivist tarih anlayışı ve tarih yazıcılığı konusunda Fransız Devrimi ile Türk Devrimi arasındaki köprülerin, pozitivist tarih anlayışının önemli isimlerinden Ali Reşad sayesinde kurulduğundan bahsedilmiştir. Yusuf Akçura’nın Birinci Türk Tarih Kongresi’nde aynı zamanda Ali Reşad’ı eleştiren ve Avrupa merkezli tarih anlayışına “reddiye” niteliğindeki konuşmasının önemi vurgulanarak, bu şekilde “alternatif aydınlanma” arayışları kapsamında dört ciltlik tarih ders kitaplarının hazırlanma süreci değerlendirilmiştir.

Kendi içinde “Sosyal Darwinizm ve Batı Bilimi”, “Birinci Türk Tarih Kongresi” ve “Türk Tarih Tezi ve Antropoloji” şeklinde üç alt başlıktan oluşan bu bölümde, Batı ile bilim yönünden yaşanan ilişkiler değerlendirilmiştir. Aynı zamanda Batı’da Türklerin imajına yönelik olumsuz hâkim görüşün kırılabilme yöntemi hakkında “*Savaş meydanlarında Batı’ya meydan okunmuş, sıra bilim alanına gelmişti. Savunu hatlarını kırmak için Türklerin dört elle sarılacakları bilim dalı yine fizik antropoloji olacaktı (...)*” şeklinde antropolojinin önemine vurgu yapılmıştır. Bu

şekilde çeşitli bilimsel gelişmelerle, Cumhuriyet’in yeni bir insan ve yeni bir kimlik oluşturma sürecinde antropolojik ve arkeolojik bilgilerle şekillenen multidisipliner nitelikteki yeni tarih anlayışının Batı bilim dünyası ile ilişkileri ve bunun etkileri örneklerle ele alınmıştır. Bu bölümde yazarın belirttiğine göre Darwinizm nitelikli bir anlayışın bilim dünyasında gündeme gelmesinde, 1930’lu yılların tarih ders kitaplarında Darwin’in evrim kuramının yer alması etkili olmuştur. Yine yazarın ifadesine göre, Afet İnan’ın Birinci Türk Tarih Kongresi’ne sunduğu tebliğinde, evrimciliği ve Darwinizm’i gündeme getirmesi Cumhuriyet’in laik ortamında gerçekleşmiştir. 1930’lu yıllarda bilimin gelişmesinde dönemin öncü isimlerinden olan Şevket Aziz Kansu, Şemsettin Günaltay ve Fuat Köprülü’nün çalışmaları hakkında karşılaştırmalı bilgilerin verilmesi, Cumhuriyet Dönemi’nde hem bilimin hem de ulusal tarihçiliğin gelişimi bakımından önemli olmuştur. Yazara göre, 1930’lu yıllar Atatürk’ün öncülüğünde yapılan kültür devrimlerinin en önemli dönemi olmuştur. Bu dönemde yeni tarih anlayışının oluşturulmasında, Darwinistçi bir çizginin izlenmesinde ve insanın evrimi süreci hakkında dinsel nitelikli “uhrevi” anlatılar yerine dünyevi nitelikli “bilimsel” temellere dayalı girişimler belirleyici bir etken olmuştur.

“Biyoloji ve Antropometri” adlı dördüncü bölümde (s. 191-259); 1930’lu yıllarda Maarif Vekâleti tarafından okutulan müfredat programlarının ayrıntılı değerlendirmesi yapılmıştır. Biyoloji ve canlı bilimlerine yönelik konuların Atatürk’ün ölümünden sonra programdan çıkarıldığına dikkat çeken yazar, kitabın ilerleyen bölümlerinde antropolojinin de bu uygulamadan nasibini aldığını şu şekilde ifade etmiştir:

“Atatürk’ün ölümünden sonra tüm bu kaydettiğimiz bilgileri içeren ‘Düşünmenin Doğuşu’ bölümü ders kitaplarından atıldı. Tarihi olaylar manzumeye dönüştürüldü. Ders kitaplarından çıkarılan diğer bir bölüm ‘ırk’la bağlantılıydı. 30’lu yıllarda okutulan ders kitaplarında fizik antropoloji doğrultusunda ırk tasnifi yapıldıktan sonra öğrenciyi uyaran şu cümle yer alıyordu: ‘Bununla beraber ırklar arasında bugün görülen farkların tarih bakımından ehemmiyeti pek azdır. Bu fark ırkları ayırmak için kuvvetli bir esas olduğu hâlde, içtimai hiçbir kıymeti yoktur. Irkların üstünlük ve geriliğini göstermez.’” (s. 200).

Yazarın fizik antropoloji ve ırk konusunda ders kitaplarına ve müfredata yönelik değerlendirmelerinde, kafatası ölçülerinin ırkları ayırmak için güçlü bir etmen olmasına karşın toplumsal bağlamda bir değer ifade etmediği özellikle ifade edilmiştir. Yazarın bu dönemin

antropolojik bazı uygulamalarının neden “ırkçılık” olmadığına yönelik değerlendirmesi de şu şekildedir:

“Cumhuriyet yıllarında antropoloji araçsallaştırılmış bir ‘bilim’di ve ‘secondaire’ ırk anlayışına karşı geliştirilmişti. Oysa antropoloji kemik ölçümlerinden ibaret değildi. Etnolojik bilgiden irak bir antropoloji anlayışı düşünülemezdi. (...) Bu nedenle, Tek Parti döneminde ırk sorunu –hiç olmazsa bilim dünyasında- etnik temele dayandırılmamıştı. İnsanlar Türk, Kürt, Laz, Çerkez gibi etnik ayrıma uğramıyor, brakisefal, mezosefal ve dolikosefal türü fiziki tasnif görüyorlardı. (...) Ancak, biyoloji kitaplarında bu tür bir tasnif gündeme gelmişse de, tarih kitaplarında ırk konusunda daha temkinli yaklaşmış, uyarıda bulunmak gereği duyulmuştu. (...) Son kertede Erken Cumhuriyet’in ‘ırk sorunu’ ‘defansifti. İçe değil, dış dünyaya dönüktü. Batı’daki ön yargılara, kalıtımsal mitlere karşı direnişi simgeliyordu. Türkler de Avrupalılar gibi ‘uygar’ bir ‘ırk’tan geliyorlardı. ‘Secondaire’ ırk fizik antropolojiyle alt edilmiş Anadolu insanı sınıf atlamıştı.” (s. 221-222).

Dördüncü bölümün “Sosyal Bilim ve Aydınlanma” (s. 222-223) alt başlığında Tek Parti Dönemi’nin, Atatürk idaresinde geçen 1930’lu yılların farklılığına vurgu yapılmıştır. Bu dönem uygulamalarının arka planındaki gerekçeleri ve bunların bilim dünyası üzerindeki etkilerinin yeterince ortaya konul(a)madığı ifade edilmiştir. Yazarın değerlendirmesine göre, iç ve dış dinamiklerin etkisiyle arkeoloji gibi antropolojiye de yönelmek suretiyle geçmiş sil baştan kurgulamaya yönelik girişimlerin hız kazanması sonucu arkeoloji ve antropolojinin desteğinde Türk Tarih Tezi gündeme gelmiştir.

1937’de Atatürk’ün direktifleriyle bir tür devlet projesi olarak, Türkiye’de 64.000 kadın ve erkek üzerinde bir anket uygulaması yapılmıştır. Bu anket o zamana kadar yapılmış dünyanın en büyük antropolojik anketi Afet İnan’ın Cenevre Üniversitesinde hazırladığı tez çalışmasında ayrıntılı biçimde yorumlanmıştır. Afet İnan’ın tez çalışması hazırlanışı, uygulanışı ve devlet desteği yönünden dünyada ilk olma özelliği gösteren ve antropoloji dünyasında büyük ilgi uyandıran bir çalışma olmuştur. Fransızca olarak hazırlanan tez, 1947’de Türkçe olarak Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi üst başlığı ile yayımlanmıştır. Yazarın değerlendirmesine göre, söz konusu tez, Anadolu insanının kimlik sorununu ve dönemin antropolojik kaygılarını gündeme getirmesi bakımından Türkiye Türklerinin antropolojik yapısını ortaya çıkarmaya yönelik önemli bir çalışma olmuştur.

Cumhuriyet’in en önemli dönüşümlerinden birinin sayısallaşma olduğuna dikkat çeken

yazar, anket ile ilgili eleştirel düşüncelerini de ifade etmiştir. Bu kapsamda sayıların artık “fetişleştirilmesi”, hatta anlamsızlaştırılacak noktalara kadar çekilebilmesi ve sayılarla her şeyin kanıtlanabileceği gibi bilimin her şeye kadir olduğu yönünde kullanılmak istendiğini ifade etmiştir.

“Antropoloji ve Dilbilim” adlı beşinci bölümde (s. 261-303); ulus kimliği ile dil arasındaki yakın ilişki ele alınmış ve ulus kimliğinin inşasına yönelik kültür devrimlerinin kapsadığı tarih, antropoloji ve dil bilimsel çalışmaların önemi üzerinde durulmuştur. Gecikmiş de olsa dil devriminin gerekliliğine vurgu yapılarak Cumhuriyet öncesi dönemde işlevsel kılınabilecek bir Türkçenin olmadığına altı çizilmiştir. Aydın zümrenin çözmek durumunda olduğu temel sorunlardan biri olarak “dilde sadeleştirme gerekliliği”ni şu şekilde ifade etmiştir:

“Ulusal benliğin uyandığı toplumlarda yabancı öğelerden arınıp toplumun tarihsel sürecinde oluşmuş öz değerleri ortaya çıkıyordu. (...) Salt yazın ve gazete dilinin sadeleştirilmesi değil, felsefe ve bilim dilinin de ele alınması gerekiyordu. Çağdaş Batı’nın kavramsal dizgesini karşılayacak bir dil gerekiyordu.” (s. 264). Yazara göre Alman aydınlanmasının öncü isimlerinden Leibniz’in Almanya’nın kültür dili olma yönündeki girişimleri, aynı zamanda İtalya, Fransa ve İngiltere’de dildeki gelişmeler, Avrupa’da kültür dili inşa etme sürecinde önemli gelişmeler olmuştur.

Türk Tarih Tezi, Güneş-Dil Teorisi ve Dil Devrimi’nin gelişimi ve teorisyenleri üzerine tespitlere yer veren yazar, bir hayal mahsulü olarak nitelendirilse de Güneş-Dil Teorisi’nin yöntem anlayışı bakımından önemli katkılarının olduğunu ifade etmiştir. Dil bilimin antropolojiye eklenmesi, dil, tarih ve antropolojinin aynı çatı altında karşılaştırmalı biçimde çalışması önemli olarak nitelendirmiştir. Dilde sadeleştirme çalışmalarının eksikliklerine rağmen günümüze olan etkisini ve bunun önemini başka bir değerlendirmesinde şu şekilde ifade etmiştir:

“Türk dilinin evrimini antropolojik veriler ışığında anlama çabası yabana atılacak bir uğraş değildi. Ancak bu çabalar sadeleştirme süreciyle birlikte siyasi arenada sert eleştirilere uğradı ve bayağlaştırıldı. Dil alanındaki gelişmeler 30’lu yılların kültüralizminin önemli bir uzantısını oluşturdu. Her türlü aşırılıklara karşın, bugünün bilim dünyasında kullanılan terimlerin ve sözcüklerin büyük bir kısmı bu tarihlerde üretildi. Günlük yaşantıda ise yine bu tarihlerde kurgulanan Türkçe, çağdaş insanımızın sözcük dağarcığını önemli bir oranda genişletti.” (s. 271).

İkinci Meşrutiyet’ten başlayarak dilin sadeleştirilmesi çalışmalarını özetleyen yazar, ulus-devletin inşa sürecinde kilit öneme sahip

dilin rolünü vurgularken, Fransa ve Almanya'da gelişen uluslaşma ile dil ve kimlik arasındaki ilişkinin tarihsel seyrine değinmiştir. Görüldüğü gibi antropolojik dil bilimin ele alındığı bu bölümde yazar, yeni bir toplumun inşa sürecindeki anlayışının yansımaları olarak Dil Devrimi, Güneş Dil Teorisi, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinin kuruluşu gibi önemli gelişmelere detaylı bir şekilde yer vermiştir.

Antropolojinin dördüncü kolu olarak nitelendirilen antropolojik dil bilimin, kültürle, insan biyolojisinin idrak ve dille ilişkilerine dikkat çekilmiştir. Fizik antropoloji ve arkeolojinin Türk Tarih Kurumunun öncülüğünde, antropolojik dil bilimin de Türk Dil Kurumu öncülüğünde yürütüldüğü, Güneş-Dil Teorisi'nin antropoloji ile eklemlenmiş bir alan olduğunu ifade edilerek; antropoloji, tarih ve dil bilimleri arasındaki ortak ilişkinin önemine vurgu yapılmıştır.

Milli Mücadele ve sonrasında gelişen ulus-devlet anlayışını dil ve kültür açısından yorumlayan yazar, 1930'lu yıllarda kültürel antropolojinin Cumhuriyet'in toplum mühendisliği anlayışına ters düşmesinin nedenleri üzerinde durmuştur. Bu kapsamda, Anadolu'da kurulan yeni Türk Devleti'nin Osmanlı'dan mozaik bir yapı devralmasından dolayı kültürel farklılıkların kurulmakta olan üniter bir devlet için "risk" içerdiği ifade edilmiştir. Böylece türdeş bir toplum anlayışının kültürel antropoloji ile bağdaşmamasında ve kültürel farklılıkların her türlü dış müdahaleye ortam hazırlamasında etkili olduğu ifade edilmiştir. Bu şekilde ulus-devlet anlayışının dinamiklerini antropolojik açıdan yorumlayan yazar, bu konuda Şeyh Sait İsyanı sırasında İngilizlerin Kürtleri ayaklandırmak için her türlü çabayı gösterdikleri yönündeki rivayetlerin bu konuya örnek teşkil ettiğini belirtmiştir(s. 269).

"Antropoloji ve Arkeoloji" adlı altıncı bölümde (s. 305-363); Eugène Pittard'ın "ırk" kavramını değerlendiren yazar, bunun "etnik" nitelik taşımadığını, antropolojik bir içeriğe sahip olduğunu ifade etmiştir. Eugène Pittard'ın, Anadolu'da yaşayan Ermeni, Kürt, Rum gibi tüm insanların aynı ırkın mensupları oldukları, göçler yoluyla Anadolu'ya yerleştikleri yönündeki tezlerinin; 1924 Anayasası ile oluşturulan vatandaşlık anlayışı gibi Anadolu'da yaşayan bu halklara Türk denildiği yönündeki benzerliğe dikkat çekmiştir. Yazar "Türk Tarih Tezi'nin Arka Planı" alt başlığında 1943'te gerçekleştirilen Üçüncü Tarih Kongresi'nin fizik antropolojinin son gösterisine sahne olduğunu, bu kongreyle ilk iki kongreye hâkim olan arkeoloji-antropoloji çizgisinden arkeoloji-tarih çizgisine doğru bir

evrilmenin başladığını ifade etmiştir. Yazarın değerlendirmelerinden öne çıkan diğer hususlar; Türk Tarih Tezi'nin arka planında Eugène Pittard'ın kavramsal kurgusu olsa da, bunun somut verilerle büyük oranda kanıtlanmasının Şevket Aziz Kansu'ya düşmüş olmasıdır. Yazarın değerlendirmesine göre, Türkiye'de antropoloji biliminin doğmasında ve ekol haline gelmesinde en etkili isim olan Şevket Aziz Kansu ile Eugène Pittard, Türk Tarih Tezi'nin inşasında yoğun bir işbirliği içerisinde olmuşlar ve bu sayede Türkiye'deki antropoloji çalışmaları uluslararası camiada önemli bir konum elde etmiştir. Dönemin siyasal koşullarına ve Batı'nın Türklere bakış açısına dikkat çeken yazar, Türk Tarih Tezi'nin tarihi, kültürel ve siyasal yönlerinin yanında sosyo-psikolojik özelliğini de şu şekilde ifade etmiştir:

"Antropolojik bulgulara dayanan Türk Tarih Tezi kimi kez abartılı boyutlar taşısa da bu tezle yapılan, iki dünya savaşı arasında Batı'daki antropolojik birikimin Türkiye'ye uyarlanmasıydı. (...) Antropolojik verilere dayanan Türk Tarih Tezi bir anlamda bağımsızlık savaşının ve ardından gelen Batı'yla ilgili düş kırıklığının kültürel sonucuydu. (...) Kurgulanan tarih anlayışı yeni bir kimlik inşa sürecinin önemli yapıtaşlarından biri oldu. (...) Türk Tarih Tezi Ankara'nın Anadolu'ya tutunma, bu topraklarda yaşayan insanların geçmişine gönderme yaparak uygar kimliğini kanıtlama ve çağdaşlığa açılım özlemini ifade ediyordu." (s. 324).

Bu şekilde Atatürk döneminde antropolojinin önem kazanmasında Türk Tarih Tezi'nin ulus inşa modelinin önemli bir etken olduğunu vurgulayan yazar, bu modelin Batı'da olduğu gibi klasik arkeolojiye değil, tarihhöncesine ve öntarihe uzanması nedeniyle antropolojinin etkili olduğuna ifade etmiştir.

Türk Tarih Tezi, Tarih Kongreleri ve Antropoloji

Yazarın 1932'de birincisi düzenlenen Türk Tarih Kongresi ve Türk Tarih Tezi hakkında yapmış olduğu kronolojik detaylı değerlendirmelerden aynı zamanda Türk tarihçiliği ile sosyal bilimlerin gelişim seyri de takip edilebilmektedir. Yazarın bu yöndeki değerlendirmelerinden Türkiye'nin 1930'lu yıllarda artık Batı'dan uzak, Asya kökenli "aydınlanma" sürecine girdiği ve yeni bir tarih anlayışının daha geniş bir eksene oturtulmak istendiği anlaşılmaktadır. Böylece farklı disiplinleri kapsayacak şekilde "total tarih" anlayışının benimsenmesine bağlı olarak dil bilim, coğrafya ve arkeolojinin yanında antropolojinin de önemini artmaya başladığı vurgusu ön plana çıkmıştır.

Yazar, Türk Tarih Tezi'nin bilimselliğine ve özünde devrim niteliği taşıyacak bir dönüşüme

yol açtığına dikkat çekmek suretiyle Türk Tarih Tezi ile antropoloji arasında önemli bir bağ kurmuştur. Böylece Türk Tarih Tezi'nin mevcut tarih anlayışında yapmış olduğu köklü değişiklikle, tarih anlayışını "laik" bir eksene oturtulduğu ifade edilmiştir. Ayrıca meydana gelen bu değişimin antropolojiyi daha fazla ön plana çıkarmasına, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ile Türk Tarih Kurumunun antropoloji ve arkeoloji ile ilgili çalışmalarının önemine de vurgu yapılmıştır.

Yazarın Atatürk'ün öncülüğünde oluşturulan Türk Tarih Tezi ile Birinci ve İkinci tarih kongreleri üzerine yapmış olduğu değerlendirmeleri oldukça "özgün" bir nitelikte olduğu görülmektedir. Bu konuda yazar, Atatürk'ün "kültür devrimi"nin sacayağını oluşturan, harf devrimi, Türk Tarih Tezi ve dil devriminin geri planında antropolojinin bulunduğunu, özellikle dil devrimi ile tarihsel bağlamda antropolojik bulguların pekiştirildiğini ifade etmiştir. Yazar dil ve tarih tezlerinin eleştirel yönlerine rağmen, bu tezlerin temel noktalarını oluşturan antropoloji, arkeoloji, tarih ve dil ile ilgili öne sürülen tezleri, belli noktalardaki bilimsel zayıflıkları ve uzun erimli kazanımları yönünden bütüncül bir şekilde tahlil etmiştir. Bilimsel nitelikleri nedeniyle bu tezlerin önemi şu şekilde ifade edilmiştir:

"Bugünkü bilgilerimiz doğrultusunda bilimsellikleri tartışılarsun, bu tezler on yıl gibi kısa bir sürede antropoloji ve tarih öncesi arkeoloji bilim dünyasında Anadolu halkı ve Türklerle ilgili ön yarguların kırılmasını sağladı. Türklerin kökeninin sarı ırka mensup olduğuna yönelik genel kanı çürütüldü ve bilim çevrelerinin geniş bir kesimi bu tezleri anlamlı olduğu kanısına vardı. Türk Tarih ve Dil tezleri sayesinde Anadolu insanı 'sınıf atladı' ve Avrupa insanı ile aynı kefeye konmaya başladı." (s. 303).

Antropolog Şevket Aziz Kansu'nun çalışmaları hakkında değerlendirmelerde bulunan yazar, Şevket Aziz Kansu'nun uluslararası dergilerdeki yazıları sayesinde Türklere atfedilen "secondaire", "sarı ırk" ve "mongoloid" söylemin Batı literatüründen silindiğini ifade etmiştir. Antropolojik veriler ışığında, en azından fizyolojik açıdan Anadolu insanının da Avrupalılar gibi "ileri" ırklara mensup olduğunu ifade etmiştir. Şevket Aziz Kansu yaptığı ölçümlerle, Türk insanının fizik antropoloji bağlamında gelişmişlik açısından Fransız insanından farklı olmadığını ortaya koymuştur. Böylece Türk antropolojisi ile özdeş hâle gelen Şevket Aziz Kansu, antropoloji alanında yurt içindeki çabalarının ötesinde yurt dışı akademik dünyada da ülkenin adını duyuran bilim insanı olmuştur.

Yazarın Şemsettin Günaltay'ın Türk Tarih Tezi ile Güneş-Dil Teorisi'nin bütünlüğünü

savunan yazılarından ve Fuat Köprülü'nün ise Türk Tarih Tezi'nin gerisindeki antropolojik verilere mesafeli durduğundan bahsetmesi bu konuda günümüzde de zaman zaman gündeme gelen tartışmalara ışık tutacak nitelikte olmuştur. Özellikle iki ünlü tarihçi olarak Şemsettin Günaltay ile Fuat Köprülü'nün şahsında akademik düzeyde ciddi manada yaşanan bu tartışmaların somut örneklerle ifade edilmesi okuyucuyu önemli ölçüde bilgilendirmiş olmaktadır.

Mu Efsanesi ve Güneş-Dil Teorisi hakkında Tahsin Mayatepek'in raporlarına Atatürk'ün göstermiş olduğu ilgiden bahsedilmiştir. Atatürk tarafından Maya uygarlığı ile ilgili tarih ve dil üzerine araştırmalar yapmak amacıyla 1935-1937 yılları arasında Meksika'da Maslahatgüzar olarak görevlendirilen Tahsin Mayatepek'in Mu Kıtası hakkında gönderdiği raporların Atatürk tarafından önemsemesi, onun tarihe olan yaklaşımı bağlamında yorumlanmıştır. Ancak eldeki verilerin ve raporlardaki ifadelerin bilimsellikten uzak olması nedeniyle Atatürk'ün konuya olan ilgisi giderek azalmıştır. Bu konuda yazarın önem arzeden başka bir değerlendirmesi de, Mu Kıtası konusunun, Atatürk'e, Güneş Dil Teorisi ile aşırıya gidildiğini göstermesi ve bu Teori'den vazgeçmesinde etkili olduğu yönündeki ifadeler olmuştur.

"Sonuç" bölümünde (s. 365-375); Atatürk'ün entelektüel ilgi alanları çerçevesinde Türkiye'de bilimin evrimi ve Atatürk'ün bilime olan derin tutkusu üzerinde durulmuştur. Atatürk'ün belli başlı entelektüel ilgi alanlarını yakından bilen Eugène Pittard'ın Atatürk'ün bilime verdiği önem hakkındaki değerlendirmelere yer verilmiştir. Bu kapsamda bütün iç ve dış sorunlara rağmen "Atatürk gibi bilime tutkuyla sarılan bir başka siyaset adamı var mıydı?" şeklindeki ifadeyle, Atatürk'ün dil bilim ve tarih alanındaki çalışmaları ile antropolojik dil bilimin de öncüsü olduğu vurgulanmıştır.

"Belgeler" bölümünde (s. 379-496); Türk Tarih Kurumu ve Belleten dergisi başta olmak üzere akademik nitelikli yayınlardan oluşan 44 yazı yer almaktadır. Genel olarak 1920'lerin ikinci yarısından 1940'lı yılların sonuna kadar geçen sürede öncelikle Fuat Köprülü, Sadri Maksudi, Hasan Âli Yücel, Şemsettin Günaltay, Afet İnan, Şevket Aziz Kansu tarafından yazılan makale ve raporlara yer verilmiştir. Türk Dili, Türk Tarihi, Güneş-Dil Teorisi, 1930'lu yılların tarih ders kitapları, Evrim Kuramı, antropoloji ve arkeoloji konularının yer aldığı bu yazılarda, Cumhuriyet Dönemi'nde ağırlıklı olarak antropoloji ekseninde ortaya çıkan bilimsel gelişmeler ve Atatürk'ün bu süreçteki rolü hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

Sonuç

Genel bir değerlendirmesi yapılan *Cumhuriyet ve Antropoloji* adlı eserde yazar tarafından zaman zaman tekrar niteliğindeki bilgilere yer verilmiştir. Bu duruma neden olan en önemli faktörün, yazarın da ifade ettiği gibi eseri oluşturan makalelerin daha önce de büyük oranda yayımlanmış olmasından ve yeni baskı için sistematize edilirken yapılan editöryal çalışmayla ilgili olduğu düşünülmektedir. Bu duruma rağmen eserde ilgili konu başlıkları altında kavramların açıklanmasında, çeşitli biyografik bilgilerin verilmesiyle okuyucuyu çok yönlü olarak bilgilendirmiş olmaktadır. Eser Atatürk'ün öncülüğünde bilime verilen önem ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nde fizik antropoloji başta olmak üzere sosyal ve beşeri bilimlerin gelişiminin bilimsel bir üslup ile sistematik olarak ortaya konulması bakımından önemli bir çalışma olmuştur. Eserde Atatürk Dönemi Cumhuriyet Türkiye'si'nin düşünsel ve kültürel istikametleri, Batı dünyasında ve Türkiye'de ortaya çıkan gelişmeler ve etkileşimler göz önünde tutularak analiz edilmiştir. Eser özü itibarıyla; Cumhuriyet yıllarında kültür devriminde önemli derecede etkili olan 1933 Üniversite Reformu'nun da etkisiyle antropoloji biliminin gelişim süreci ve Cumhuriyet ile kazandığı ivmenin multidisipliner bakış açısıyla ele alınmış olması çalışmayı özgün kılmaktadır.

Cumhuriyet Dönemi'nin uluslaşma ve kimlik oluşumu sürecine milat oluşturacak çağdaş bilim ve eğitim anlayışının temelleri bilimsel olarak tüm açıklığı ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede 1930'lu yılların tarih ve dil tezleri üzerine kurulu bir kültür devriminin ve antropolojik verilerle yüklü bilimsel bir geçmişin önemi vurgulanmıştır. Böylece eserin genelinde Türk Tarih Tezi ile gündeme gelen ve tarih öncesini de kapsayan din dışı (lâ-dini) bir anlayışa dayalı bir milli tarihin oluşturulmasında ve bilimin gelişmesinde antropolojik ve arkeolojik bilgi ve verilerin ciddi katkıları ifade edilmiştir.

Eserde Cumhuriyet Dönemi'nde Türk kimliğinin inşası yönündeki bilimsel ve kültürel devrim çabalarının Batı'da oluşan fikir hareketleri çerçevesinde analiz edildiği görülmektedir. Bu kapsamdaki tespit ve değerlendirmelerde Batı'nın bu yöndeki etkisinin Cumhuriyet'in ilk yıllarında sosyal ve beşeri bilimlerin gelişiminde başat bir rol üstlendiğine vurgu yapılmıştır. Bu süreçte entelektüel tutum ve düşünüş yönüyle öncü bir rol oynayan Atatürk'ün özel bir önem verdiği ve ilgi gösterdiği alanın fizik antropoloji olduğu ifade edilmiştir. Antropolojinin Türk Tarih Tezi ve tarih kongrelerinin oluşturulmasında,

yöntembilime olan katkılarıyla çağdaş sosyal bilimlerin temellerinin atılmasında, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren "aydınlanma"ya açılan bir pencere olduğu görülmektedir. Cumhuriyet'in "kültür devrimi" kapsamında, yeni kurulan Türk ulus devletinin en önemli dinamini oluşturan Türk kimliğinin oluşturulmasında antropolojinin hızla gelişen bilim olarak Atatürk'ün gözde bilimleri hâline geldiği ifade edilmiştir.

Eserde Cumhuriyet'in ideolojik yapısının oluşum süreçleri ile kültürel dinamikleri arasındaki ilişkiler ulusal ve konjonktürel bağlamda nedensellik çerçevesinde ele alınmıştır. Bu açıdan eser, yeni kurulmuş Cumhuriyet'in varlığını devam ettirebilmesinin ve sağlam bir konum elde etme çabasına yönelik bilimsel alandaki gelişmelerin seyrini sunması bakımından oldukça önemlidir. Eserin bir başka önemli katkısı da Atatürk'ün asker, devlet adamlığı ve liderlik gibi özelliklerinin yanında entelektüel ilgisini, bilime olan merakını ve birikimini ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Eser zengin ve orijinal kaynakçası ile Cumhuriyet Dönemi'nde hızla gelişen bilim olarak antropolojinin tarihi seyri hakkında derinlikli bilgi edinmek ve aynı zamanda farklı kaynaklara ulaşabilmek için temel başvuru niteliğindedir.

2024. Telif hakları yazar(lar)a aittir.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansının hüküm ve şartları altında yayımlanan açık erişimli bir makaledir.